OILANING IJTIMOIY INSTITUT SIFATIDAGI ORNI VA AHAMIYATI

Yangiboyeva Feruza Mamatqul qizi
Guliston davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oila tushunchasi, asosiy xususiyatlari, oilaning turlari, mazmun va mohiyati, oilaning jamiyat hayotidagi o‘rni, oilalarni o‘rganishda yaxlit bir tizim sifatidagi qarashlar o‘rganilib, tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Oila kodeksi, oila, oilaning funksional xususiyatlari, oila turlari, oila energetikasi, oila tizmi, oilaning chegarasi, oilaning hududi.*

Mashhur faylasuf V.Gyugo aytganidek, “oila jamiyatning duru gavharidir”. Shuningdek, “Oila tabiatning shox asarlaridan biridir”. Xuddi shox asar hisoblangan oilani o‘rganish, ilmiy jihatdan tadqiq etib borish bugungi kunning ham eng dolzarb masalalaridan bo‘lib, hozirgi davrda mustaqil O‘zbekistonda bu borada juda katta ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar olib borilmoqda. “Oila” haqida gapirar ekanmiz, avvalom bor, oila hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta’minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga, kelajak avlodlar qanday inson bo‘lib yetishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan tarbiya o‘chog‘i ekanini deb bilamiz. Har bir oilaning kelajagi va istiqboli, uning mustahkamligiga, sog‘lom turmush tarziga bog‘liqdir. Bu o‘z navbatida xalqning, jamiyatning istiqbolini belgilaydi. Shu tufayli oilaviy munosabatlarning huquqiy asoslari mamlakat, jamiyat manfaati yo‘lida amalga oshiriladigan eng muhim masalalardan biri bo‘lib hisoblanadi

“Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir, hamda jamiyat va davlat muxofazasida bo‘lish huquqiga ega”, deyilgan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasida. 1998 yila “Oila yili”da “Oila kodeksining” qabul qilingan va bu hujjat “Oila” so‘zining “Nikoh” so‘ziga nisbatan kengroq ma’no anglatishi hisobga olinib, amalda qo‘llanib kelingan “Oila va nikoh” kodeksi yangilanngan va to‘ldirilingan. “Oila” kodeksi 238-moddadan tarkib topgan sakkiz bo‘limdan iborat. “Umumiy qoidalar” deb ataluvchi bo‘limning sakkiz moddasi “oilaviy munosabatlarda mahalliy urf-odat va an’analarining qo‘llanishi” haqida bo‘lib, jumladan, bu masala shunday ifodalangan: “Qonun hujjatlarida oilaviy munosabatlarni tartibga solishga oid tegishli normalar bo‘lmagan taqdirda, O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari tamoyillariga zid bo‘lmagan mahalliy urf – odat va an’analar qo‘llaniladi”.

Bunda o‘zbek xalqida kelin - kuyovga eskicha nikoh o‘qitish, shuningdek Respublikamizda yashovchi boshqa xalqlar, jumladan, ruslarda cherkovda nikoh o‘qitish, turklarda esa nikoh to‘yidan keyin hurmat belgisi sifatida kelin-kuyovni ma’lum muddat davomida oila a’zolari bilan gaplashmay yurishlari singari an’anaviy udumlar ko‘zda tutilgan. “Oila ham ijtimoiy institut, ham kichik guruh ekanligidan kelib chiqib, unga quyidagicha ta’rif berish mumkin: oila - bu uyushgan ijtimoiy guruh bo‘lib, uning a’zolari umumiy hayot, nikoh yoki qarindoshlik munosabatlari bilan, shuningdek, jamiyatning jismoniy ehtiyojlari tufayli ma’naviy javobgarlik bilan bog‘lanadi”.

Oila va uni xarakterlovchi turli mezonlarga ko‘ra quyidagilarga farqlanadi:

1) To‘liqligiga ko‘ra: to‘liq, noto‘liq, qayta tuzilgan(2 nikoh) oilalar.

2) Bo‘g‘inlar soniga ko‘ra: nuklear (ota-ona va bolalardan iborat) va ko‘p nomli(ikki va undan ortiq avloddan iborat oila a’zolari birga yashovchi) oila.

3) Bolalar soniga ko‘ra: farzandiz, bir bolali, ikki bolali, uch- to‘rt bolali, besh va undan ortiq bolali oila. Masalan: AQSH, Fransiya,Germaniya, Gretsiya, Rossiya va boshqa rivojlangan davlatlarda to‘rt bolali oilalar ko‘p bolali oilalar hisoblanadi. O‘zbekistonda bunday oilalar, farzandlar soni o‘rtacha bo‘lgan oilalar sirasiga kiradi.

4) Er-xotinning ijtimoiy kelib chiqishiga ko‘ra: ishchilar, dehqonlar, xizmatchilar, ziyolilar, aralash tipdagi oilalar kiradi.

5) Oilaning yoshiga ko‘ra: yosh oila (1 yilgacha, 3-5 yillik, 6-10 yillik turmush tajribasiga ega bo‘lgan oilalar), o‘rta yishdagi oila, yetuk yoshdagi oila (qariyalar oilasi) kabi oilalar.

6) Er-xotinning ma’lumot saviyasiga ko‘ra: oliy ma’lumotli, o‘rta maxsus, o‘rta, tugatilmagan o‘rta, maxsus yordamchi maktab malumotiga va turli saviyadagi ma’lumotlarga ega bo‘lgan er-xotinlardan tashkil topgan oila.

7) Er-xotinning ota onasi, oilasining moddiy ta’minlanganlik darajasiga ko‘ra: qudalarning bir-biriga mos yoki ular orasida katta tafovut mavjudligi bo‘yicha birbiriga mos bo‘lmagan oilalar.

8) Regional jihatlarga ko‘ra: shahar, qishloq, aralash tipdagi oilalar.

9) Nikohdan qoniqqanlik saviyasiga ko‘ra: ajralish saviyasida, nikohdan qoniqqanlik darajasi, quyi darajali, o‘rta darajali oilalar.

10) Oilada er-xotin orasidagi munosabatlariga ko‘ra: avtoritar, demokratik, liberal aralash tipdagi oilalar.

11) Er-xotinning millatiga ko‘ra: bir millatli, baynalmilal oilalar. Baynalmilal oilalarni o‘z navbatida 2 bo‘lish mumkin;

- dini, urf odatlari,tili, bir guruhga kirgan millat vakillari orasida nikohlar masalan; o‘zbek-tojik, o‘zbek-qozoq, o‘zbek-turkman, rus-ukrain va h.k.
- dini, urf odatlari, tili bir guruhga mansub bo‘lmagan millat vakillarining o‘rtasidagi nikohlar, masalan; o‘zbek-rus, o‘zbek-ukrain, o‘zbek-estoniya, o‘zbeknemis va h.k.

12) Yuridik rasmiylashtirilganligiga ko‘ra: sinovdagi oila (birga yashashadi ammo hali nikohni rasmiylashtirmagan, chunki bir birlarini norasmiy nikohda deb bilishyapti), rasmiylashtirish arsfasidagi oila (birga yashashadi, oila qurish maqsadi anniq, ammo ayrim obyektiv sabablarga ko‘ra rasmiylashtirish kuchaytirilyapti), nikohdagi oila, nikohdan tashqari oila (ayrim erkak kishilarning ikkinchi, uchinchi yuridik jihatdan norasmiy oilasi) kabidir.

Oilaning turlari.

- Monogam oila- bola manfaatlariga yo‘nalgan oiladir. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida paydo bo‘lgan hodisadir. Bu turdagi oilalar ko‘proq bolani kelajakda kim bo‘lishi, u egallashi lozim bo‘lgan martabalar, uning istiqboli xususida qayg‘uradigan, shu bois oilaning budjeti uni taminlash, unga zarur ta’lim tarbiyani berish, g‘amxo‘rlik qilishga sarflanadi. Bu toifa oiladagi bola manfaati shu qadarki, ba’zan ona faqat bolani o‘ylash, unga e’tibor qilishni afzal bilgandan eridan ham voz kechishi holatlari ham kuzatilgan.
- Avtoritar oila- bola soni 1 yoki 2 ta, ota onaning cheksiz g‘amxo‘rligi, ular obro‘si bilan parallel tashkil etiladi. Masalan: kohinlar amaldorlarning oilasi shunday. Ota ona bola nazarida eng nufuzli, aqli har narsaga yetadigan, shuning uchun bola ham xuddi otasi yoki onasi kabi yetishish motivatsiyasi kuchli bo‘ladi.
- Ambivalent detotsentrik oila- bola ko‘proq ota onaning hissiy emotsional g‘amxo‘rligi ta’sirida bo‘ladi. Masalan: agar qiz bola bo‘lsa, u faqat otasi yoki onasi, yoki ikkisining doimiy erkalashlari og‘ushida katta bo‘lib, oxir oqibat shunday holatga ko‘nikib ketadi. Oilaviy munosabat faqat shunday bo‘lsa kerak, degan fikr ba’zan o‘zi mustaqil oila qurganda uning yangi xonadonga ko‘nikishga jiddiy xalaqit beradi.
- Kvaziavtonom detotsentrik oila- bola huquqlari kattalarniki bilan deyarli tenglashtiriladi, ularga kattalar bilan bir qatorda oilaviy yumushlarni bajarish erki, o‘z holicha qarorlar qabul qilish huquqlari berlgan bo‘ladi. Buning albatta ijobiy, ham salbiy jihatlari bor.
- Monogam bo‘lmagan oila- toifasi chin ma’noda nikoh munosabatlariga tayanamaydi. Bundan oilaning 3 xil ko‘rinishi mavjud;
- ajrimlar tufayli paydo bo‘lgan noto‘liq oila- XX asr oxirida ko‘payib ketgan noto‘liq oila turi Golodning ma'lumotiga ko‘ra, Rossiyadagi oilalar ajrimi shu qadar ko‘paydiki, har 100 ta nikohga 51 ta oila ajrimi to‘g‘ri keldi. Buning sabablari: ota onalik ro‘llarning bajarilmasligi, otaning bola tarbiyasidan chetlashishi, chunki ajrashgan otalar ma’lum muddat o‘tgach farzandlardan umuman yuz o‘giradi.

O‘zbekistonda ham statistika ma’lumotga ko‘ra 14,5 mingdan 15 minggacha oila ajrimlar qayd etildi. Ajrim bo‘lgan oilalarning 70% yosh oilalar bo‘lib ularda yetim bo‘lib qoladi.

• Beva bo‘lib qolish, turmush o‘rtog‘ining vafoti munosabati- bunda ota yoki onaning farzandi bilan yolg‘iz qolishidir. Bunday oilalardagi ma’naviy ajrim tufayli paydo bo‘lgan noto‘liq oilanikidan farq qiladi.

• nikohdan tashqari oila- 90- yillarda ko‘paygan oila turi, unda asosan yolg‘iz qolgan “ayol-ona” oilani tebratadi. Bunday oilalar; Rossiya 20-21% Buyuk Britaniya Fransiyada 32-35% tashkil etgan. Rossiyada ota onalardan bittasigina bo‘lgan oilalarda 1989 yilda 4.5 mln bola yashagan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 1994 yilda 5 mln ha yetdi.

O‘zbekiston sharoitida bu kabi holatlar favqulodda holatlar sifatida qaraladi. Chunki ayrim udumlar, milliy qadriyatlarimiz farzandlarning nikohdan tashqari paydo bo‘lishini qoralaydi.

• Alternativ oila-kam uchraydigan oila turlari bo‘lib, ular ayrim jihatlari bilan boshqalardan farqlanib turadi. Bu turdagi oilalar G‘arb mamlakatlariga xosdir.

Bu toifadagi oilalar o‘z navbatida quyidagilarga bo‘linadi;

• fuqorolik nikohi-unda erkak va ayol o‘z ixtiyorlari bilan rasmiy nikohni qayd etmay yashayveradi.

• qayta nikoh- bunday nikoh turi beva qolgan shaxslarda uchraydi. Birinchi qayta nikoh XVI asrda Angliyada qayd etila boshlagan.

• qo‘sh xorinlik - bir erkak ko‘pincha hufyona o‘z qonuniy nikohidagi ayoldan tashqari yana boshqasi bilan shariy nikohda yashaydi. Qo‘shxotinlik Osiyo va Sharq mamlakatlari aholisiga xos hisoblansada, hozirda Rossiyada ham kuzatilmoqda.

Lekin bunday oila turi qonunan man etilgan. Oilaviy hayotni tizimli tarzda tasavvur etib, uning psixologik xususiyatlarini o‘rganishga jazm olimlardan biri amerikalik tadqiqotchi Virjiniya Satir (1992, 2000) hisoblanadi. U oilaviy hayotni tavsiflash uchun quyidagi tushunchalarni ishlatadi;

* Oilaning funksional xususiyatlari
* Oila energetikasi
* Oila tizimi chegarasi

Oilaning funksional xususiyatlari

Oilaning funksional xususiyatlari - oila a’zolar o‘rtasidagi munosabatlarning sifatiy farqlarini tavsiflaydi. Masalan;

• Muloqot uslublari
• Har bir oilaga xos bo‘lgan tartib - qoidalar
• O‘zaro muloqot jarayonida kommunikativ to‘siqlarning mavjudligi

Ochiq tartib - qoidalardan tashqari, har bir oilaning yashirin qoidalari ham mavjudki, ular ham oilaviy munosabatlarning yaxshi bo‘lishida katta rol o‘ynaydi. Odatda bunday qoidalar muayyan mavzularning oila davrasida ko‘tarilmasligi yoki ma’lum tarzda his kechinmalarning namoyon etmasligida ko‘rinadi.

Oila energetikasi. Bu tushuncha o‘z ichiga ko‘plab jabhalarni xususan, oilaning tibbiy biologik xususiyatlardan tortib, uning psixologik mavjudligini belgilovchi omillar, shart sharoitlardan boshlab tiriklik mezonlari bo‘lmish ovqatlanish, hamda bir oila a’zosining xatti harakatlarining namoyon bo‘lishigacha qamrab oladi. V.Satir oilaning oila energetikasini tavsiflaydi. Ya’ni, “oilaning emotsional qozoni” tushunchasini ishlatadi. Oila a’zolari kundalik muloqot, muomala jarayonlarini u go‘yoki bir qozonda qaynovchilarning birgalikda yashashda namoyon bo‘ladigan hissiyotlar ko‘zgusida” tasavvur etadi.

Oilaning chegarasi va hududi. Bunda, oilaning boshqa sotsiomadaniy muhit vakillari bilan aloqasi ularga bog‘liqligi darajasi nazarda tutiladi. Satirning fikricha, shunday oilalar ham bo‘ladiki, ular boshqalar bilan deyarli muloqatga kirmaydi. Bu oilaga darvozadan va devordan ham oshib kirib bo‘lmaydi, yani u oila o‘z qobig‘iga o‘ralib olganday. O‘z navbatida, u boshqa oilalarga ham qiziqmaydi, oilaviy tantanalarga, teatr, kino, klublarga bormaydi. Odatda bunday “yopiq” turdagi oilalar unchalik inoq ham yashamaydi. Shuning uchun"ochiq" turdagi oilalar keng muloqotlarga asoslangan oila baxtli va mustahkam hisoblanadi. Amerikalik olim, oliaviy psixoterapevt Salvodor Minuxin ham xos kontseptsiyaning asoschisidir.

Uning fikricha oila murakkab tuzilishga ega bo‘lib, tarkibiga ayrim alohida individlarni bir

qator tuzilmlarni qamrab oladi. Ichki tuzilmalar koalitsiyalarga birlashib, oila doirasida turli hodisa va jarayonlarni keltirib chiqaradi. Har qanday oila, boshqa o‘ziga o‘xshash tuzilmalar bilan murakkab munosabatlarni o‘rnatadiki, bu tashqi tizimlar bazan oilani qo‘llab quvvatlash vazifasini ham bajaradi.

Xulosa shuki, oila jamiyatning bir bo‘g‘ini ekanligi sababli, oilalarni har tomonla o‘rganish, ulardagi turli xildagi muommolarni hal qilish, yechim qidirish, to‘g‘ri rejali ish yuritish , qanday muommoli oilalarrni bu muhitdan olib chiqish va jamiyatga qo‘shib yuborish chora-tadbirlarini o‘ylab chiqish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2016.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi – Toshkent: Adolat, 2018.
3. Ganieva M.X, Latipova N.M., Karamyan M. Ijtimoiy ish asoslari. Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: 2010
4. Технологии социальной работы с семьй и детьми. Учебное пособие. Ростов н/Д: Феникс, 2018. 259 с.